

Članak je primljen: 8. jul 2014.
Revidirana verzija: 11. jul. 2014.
Prihvaćena verzija: 12. jul 2014.
UDC: 141.72 ; 305-055.2

dr Dragana Stojanović

Visoka škola strukovnih studija za obrazovanje vaspitača, Kikinda
ddstojanovic@yahoo.com

Razlika kao mesto *odakle*: teorijsko izvođenje telesnosti i rodnosti iz perspektive feminizama razlike

Apstrakt: Podređivanje tela konceptu rodnosti u procesu prepoznavanja sopstvene slike na mestu subjekta osnovni je uslov subjektiviteta kao takvog. Kako je koncept rodnosti predviđen već u strukturi jezika u čijoj mreži se subjekt prepoznaje, karnalno telo biva prekriveno tekstualnim telom koje aktivno izvodi datu rodnost (p)ostvarujući je u lingvističko-izjavnom i društveno-kulturalnom prostoru. Prateći teorijske linije feminizama razlike, ovaj rad se, osim na opšta područja telesnosti i tekstualnosti, fokusira i na polje rodnosti – i to posebno ženske rodnosti kao samog mesta *razlike*, istražujući potencijale teorijskog izvođenja ženske telesnosti i rodnosti u kontekstu mapiranja potencijalnog prostora za inovaciju, intervenciju i transgresiju dominantnog sistema.

Ključne reči: tekst, telo (karnalno, jezičko), razlika, izvođenje (inovacije, intervencije, transgresije);

Orodnjavanje telesnosti u postupku prepoznavanja subjekta u jeziku

„...‘Bivanje u svetu’ uvek-već znači ‘bivanje orodnjanim’, tako da, ukoliko ‘ja’ nisam orodnjena, ‘ja’ uopšte i nisam.“¹

Navedeni citat Rozi Braidoti (Rosi Braidotti) direktno suočava sa pitanjem orodnjenosti/orodnjavanja (i) tela čiji presek, odnosno tačka komunikacije i otpora rezultiraju konceptom „ja“ na čijem temelju i sa koje pozicije subjekt govori, odnosno, sa jedne strane, aktivno postaje (ne)prestano se rekonstituišući u govoru i putem govora), a sa druge strane se gotovo pasivno prepoznaje u jeziku istovremeno ga reprodukujući i obnavljajući iluziju čvrstine njegove konstrukcije, odazivajući se na diskurzivno uzglobljene tekstualne formacije koje se upisuju u telo koje ga nosi (koje nosi subjekt ili pak, koje subjekt nosi i omogućava njegovu smislenost u datom društvenom poretku?) kao složenost njegovih identiteta, kao složenost mesta u jeziku koja ujedno određuju i (ne)mogućnost komunikacijskog domašaja datog subjekta u tekstualnom prostoru, kao i (ne)

¹ Rosi Braidotti, “The Politics of Ontological Difference”, u: *Between Feminism and Psychoanalysis*, London, Routledge, 2002, 92.

mogućnost intervencije i subverzije teksta-dakle-jezika-dakle-življene situacije datog tela koje ne može postojati van jezika.²

Telo je, dakle tekst, čak i ako neki njegov gotovo uhvatljiv (nikada uhvatljiv!), no ipak nepojmljiv aspekt „beži“ iz slike, iz reči, iz reprezentacije, iz efekta življene realnosti. Odbeglost datog elementa upravo je ono što strukturira subjekt koji o telu (može da) govori³ – u tome je fundamentalni paradoks subjektiviteta i koren njegove zarobljenosti u *tekstualnom*, gde je telo (telo kao prvi i krajnji kontakt sa Realnim) kao takvo odbačeno u korist internalizacije *jezičkog tela* – supstituta za karnalno telo koji ujedno postaje i njegov jedini modus u domenu socijalno inteligibilnog. Na ovaj način karnalno telo postaje mesto raspada subjektiviteta, mesto radikalne drugosti od subjektiviteta, mesto koje privlači pažnju teksta i pogleda ukazujući na hijatus u srži ne samo subjektiviteta, već i jezika samog. Karnalno telo postaje mesto *zazora* i pitanja, odnosno mesto ka čemu jezik ukazuje i mesto odakle/iz koga/sa koga jezik (počinje da) biva govoren, otkrivajući ultimativni užas krhkosti granica jezika i tekstualnosti u kojoj subjekt zadobija i (misli da) ima smisao.

Telo se, dakle, ne može misliti bez/van jezika, a ipak iz njega uvek-već izmiče bivajući tako u nerazrešivoj (i tim više nerazrešivoj koliko je ona za njega formativna) tenziji sa tekstualnošću koja ga (za nas/pred nama) i izvodi. Jezik odaje neophodni efekat *celinskosti*⁴ samo po ceni odbacivanja karnalnog u korist tekstualnog tela. Paradoksalno, karnalno telo,⁵ telo kao ostatak-van-jezika, telo kao Telo koje se nalazi u srži svakog pitanja o subverziji ili mogućnosti subverzije/transformacije/izmene jezičkog/tekstualnog/(s)misaonog/socijalnog poretka može se mapirati i interpretirati upravo jezikom – preciznije, kroz jezičko-semantičke iskorake, slabosti i rasipanja tokovitosti (iluzije!) tekstualne sintakse.⁶ Pitanje odnosa tekstualnosti i telesnosti je, dakle, pitanje (rasipanja konzistentnosti) jezika. Pitanje subverzije datog tekstualnog sistema je takođe pitanje intervencije u sistemu jezika samog/jezikom samim. Tekstualnost i telo su, dakle, neraskidivo isprepletani i povezani upravo tenzijom između tela i jezika, odnosno, otporom koji takvo telo proizvodi pod efektom upisa označitelja u njega.

Telo subjekta nije unimorfno jezičko telo – ono je i (ono je, pre svega) *orodnjeno* telo – upravo na to i upućuje citat preuzet od Rozi Braidoti sa samog početka teksta i ta diferencijacija upravo upisuje telo u specifičnu govornu, jezičku, identitetsku i *sistemsku*⁷ poziciju. Specifična anatomija tela daje

² Prema Žaku Lakanu (Jacques Lacan) i teorijsko-psihoanalitičkim teorijskim postavkama ne postoji tako nešto kao što je preddiskurzivna ili vanjezička inteligibilna realnost koja se može misliti/predočiti van/bez jezika samog (videti, na primer, u: Jacques Lacan, *On Feminine Sexuality – The Limits of Love and Knowledge, The Seminar of Jacques Lacan, Book XX, Encore 1972–1973*, New York, W. W. Norton & Company, 1999, 32). Dakako, telo kao biološko telo – mašinerija fiziološki programiranih organa u opni od kože svakako postoji i ne može biti negirano, no, posebno je pitanje možemo li *misliti* takvo telo van sistema jezika kojim ga opisujemo i oslovljavamo, kao i da li bi takvo telo bez/van jezika, ukoliko bi se do njega uopšte moglo i doći, bilo od ikakve semiotičko-značenjske vrednosti za subjekt koji bez jezika ne postoji, koji praktično tek biva formulisan u jeziku kao takav, a koji i postavlja pitanje o *značenjskostima* fundamentalnim za njegovo postojanje.

³ Jacques Lacan, *The Seminar of Jacques Lacan – The Ego in Freud's Theory and the Technique of Psychoanalysis, Book II, 1954–1955*, New York, W. W. Norton & Company, 1991, 223.

⁴ Efekat koji je bitan kako bi se održala iluzija subjekta kao nerazrušive, samorazumljive i samopostojane celine!

⁵ Karnalno (prema lat. *carnalis* – koje se odnosi na telesno kao fizičko, fiziološko, materijalno, *mesno* utemeljeno, pojmljeno ili organizovano) je termin koji će u radu označavati onaj aspekt telesnog koji *otpada/ispada* iz tekstualnog ili jezičkog, otkrivajući/podsećajući na telo/telesno kao materijalno nasleđe fiziološke organizacije biološkog organizma.

⁶ Upravo od ove teze polazi i osnova psihoanalitičke misli već od Sigmunda Frojda (Sigmunda Freud), što se dalje razrađuje i primenjuje u teoretizacijama pitanja koje postavljaju Žak Lakan, kao i francuske feministkinje psihoanalitičkog poststrukturalizma Lis Irigaraj (Luca Irigaray), Elen Siksu (Hélène Cixous) i Julija Kristeva (Julia Kristeva) čije teze čine okosnicu hipoteza ovog rada.

⁷ Sistemsku, jer je u pitanju pozicija unutar datog sistema (jezika) i sistemsku, jer je data pozicija zapravo specifičan sistem organizacije upisa označitelja u telo koje telu i daje određenu, subjekatsku orodnjenu poziciju (suštinski, subjekatske pozicije i nema bez orodnjene subjekatske pozicije).

samo osnovu za morfološko preznačavanje tela,⁸ odnosno za upisivanje razlike u tela, razlike koja se čita kao polno-rodna razlika, razlike koja se čita i koja čita⁹ – odajući sasvim različitu uzglobljenost muškog i ženskog¹⁰ tela-subjekta u sistem jezika i njegovih efekata u življenoj realnosti.

Iako su kategorije polnosti i rodnosti često tematizovane i objašnjavane kao sasvim zasebne i, čak, nezavisne kroz različite feminističke studije i kritike,¹¹ u samom jeziku koji je, kako je to pokazano, neodvojiv od tela kao takvog, one su izvedene kao isprepletana mreža tela (socijalno-konstrukcionistički definisanog kao polnost) i teksta (socijalno-konstrukcionistički definisano kao konstrukt rodnosti). Drugim rečima, ovako sagledavano, rod nije jednostavno konstrukt „postavljen“ na polno telo kao takvo, već *internalizacija* koncepta/konstrukta/sistema bivanja muškarcem ili ženom (ili trećim, koje kao takvo predstavlja posebnu kategoriju promišljanja) koji potom biva življen – izvođen kroz aktuelno karnalno (i) tekstualno telo. Međutim, kako internalizacija upravo predstavlja upis tekstualnog označitelja u telo (budućeg/u tom trenutku nastajućeg) subjekta i kako ona, kao takva, predstavlja *proces* koji se obnavlja i učvršćuje upravo upotrebom jezika samog, polno-rodno strukturiranje subjekta nikada nije samorazumljivo, unapred (pre jezika) dato niti u potpunosti postignuto i završeno¹² – naprotiv; u pitanju je neprestano odvijajuća tenzija između telesnosti i tekstualnosti koja u dato telo upisuje upravo rodnost kao osnovnu kategoriju¹³ budućeg i opstojećeg „ja“ koje tako, jedino kao orodnjeno, uopšte i može *biti*.

Feminizmi razlike kao teorijski aparat za izvođenje analize dinamike telesnosti i rodnosti

Feminizmi razlike, konkretno francuski feminizmi, oslanjajući se u isto vreme na tradiciju predrugotalasnih francuskih feminizama¹⁴ koriste postfrojdovsku i postlakanovsku teorijsko-psihološki platformu kao teorijsku osnovu za kritičku analizu fenomena telesnosti, polnosti i izvođenja rodničkih matrica koje subjekt internalizuje u procesu prepoznavanja sebe u domenima

⁸ Luce Irigaray, "Women's Exile", *Ideology and Consciousness* 1977, 1, 64, cit. u: Elisabeth Grosz, *Sexual Subversions – Three French Feminists*, St. Leonards, Allen & Unwin, 1989, 111.

⁹ „...ako je spolna razlika uvijek IŠČITANA, ona je također TA KOJA ČITA. Čitamo uvijek iz mjesta spolne razlike, to je neizbežno. Drugim riječima, uvijek čita tekst jedan ON ili jedna ONA, učitavajući tako i vlastitu spolnu razliku. (...) Nema bespolnog čitanja, ili monotekstualnog čitanja, jer je razlika istodobno iščitana i čitajuća.“ Hélène Cixous and Jacques Derrida, „Iščitavanje spolne razlike u književnom tekstu – dva monologa“, *Treći program hrvatskog radija*, Zagreb, 1992, 36, 176.

¹⁰ Iako potpuno svesna važnosti intervencije *kvir* (*queer*) tela i subjektiviteta u jeziku i življenoj realnosti, za potrebe mapiranja ženskog tela u falogocentričnom kontekstu i prostoru kao jednom od strategija koristeći se interpretacijom relacije strukture muško:žensko (kao A:-A) koja još uvek predstavlja dominantnu okosnicu Zapadnih jezika u kome su i (pro)izvedeni njima pripadajući subjektiviteti.

¹¹ Počevši već od poznate teze Simon de Bovoar (Simone de Beauvoir) da se ženom postaje, a ne rađa (videti u: Simone De Beauvoir, *The Second Sex*, London, Jonathan Cape, 1956), a nastavljajući se sa socijalno-konstrukcionističkim studijama feminizma, pol je tumačen kao biološka – telesna datost, dok je rod teorijski bio viđen kao društveni i socijalni konstrukt – izvesna zadatost rodne uloge koja se društveno pripisuje datom telu koje tako postaje rodno *muško, žensko* ili *treće* /što je, kao mogućnost, i dalje dostupno samo u *kvir* društvenim, jezičkim i semantičkim praksama, ali ne i u zvaničnim i većinskim jezicima/).

¹² Ista teza je iznesena i u: Jacqueline Rose, "Introduction – Feminism and the Psyche", u: *Sexuality in the Field of Vision*, London, Verso, 2005, 7.

¹³ Osnovnu, jer je jezik, putem koga i u kome je subjekt i oformljen, u svojoj sistemskoj suštini orodnjen – binarno strukturiran i postavljen oko dva rodna modela.

¹⁴ Pre svega se misli na tradiciju feminističkog promišljanja žene kao Drugosti koju je detaljno razradila Simon de Bovoar u svojoj knjizi *The Second Sex*, op. cit.

jezičkog/Simboličkog. Poststrukturalističko-feministička promišljanja ovog tipa uvode pojam *razlike* kao ključan pojam od koga se dalje razgranavaju sve druge teze, s tim da pojam razlike u ovom smislu nije mišljen kao relacija *između* (muškarca i žene u ovom konkretnom slučaju), već kao *mesto* sa koga se govori, gleda ili piše. Ta razlika je pre svega polna (polno-rodno-seksualna)¹⁵ i neprevediva je, što bi zapravo značilo da prave relacije kao takve i nema – iako se čitava dinamika interkomunikacije orodnjenih subjekata i njihovih pozicija konstruiše oko nje, ona je zapravo procep, razrez, fikcija jezičkih lokacija.

O mestu *razlike* sa koga subjektivitet egzistira komunicirajući putem Jezika koji je za subjekt uvek mesto Trećeg (mesto potpuno eksternalno subjektu, dakle mesto koje se od samog početka konstruiše kao ono koje izvodi [polnu] razliku i mesto koje jeste razlika sama) Žak Derida (Jacques Derrida) kaže:

„Ona [razlika] je neprevediva i uvijek počinje s neprevedivim. To znači da i naše rečenice valja dešifrirati kao spolnu razliku, iako ona ostaje i dalje neprevediva kao što je to i samo tijelo riječi, ono označiteljsko, *la lettre*; tijelo riječi koju dajemo neprevedivo je kao i spolna razlika. (...) Spolna razlika se ne primjećuje, ona je nezamjetljiva – ona je nerazaberivost sama. (...) Tako to NEŠTO nije *vidljivo*, ali je *čitljivo*. (...) Ispada po svemu da je spolna razlika nespোরазum sam, ili fikcija o nekom nespোরазumu... (...) Razgovor u dvoje (pa i čitanje) uvijek je ovakav: postoji tu i netko treći, a to je *jezik sam*. (...) Jedan treći uvijek se skriva u riječi TI i insinuiru spolnu razliku u njezinu najincestuoznijem (najinsektuoznijem!) dijelu: u tome vidim šansu za ono najtajnovitije, najdublje pismo, pismo *razlike*. Iz toga mjesta pišemo i čitamo. To je tajna unaprijed zadana, unaprijed odana.“¹⁶

Jezik je, dakle, ona zadatost i sredstvo putem koga se konstituišu, čitaju i pišu razlike. Jedno i ne-Jedno¹⁷ su, zapravo, već pozicionirani u Drugom, ili kako to Jacques Derrida kaže, u Trećem – u jeziku samom, i time jezik postaje osnovni lokus odakle se razlika i može promišljati, mapirati ili prevazilaziti. Polno-rodna razlika je, suštinski, odnos subjekata sa društvenim/jezičkim/Simboličkim ugovorom – ona je *ugovor sam* koji ukršta moć, jezik i značenje u proizvodnji subjekta kao takvog.¹⁸

Razlika/različnost muške i ženske subjekatske pozicije tako nije *nejednak* pristup muškarca i žene (koji ove pozicije internalizuju i otelovljuju) jeziku/sistemu – imaginarne *istosti* unutar koje bivaju oformljeni kao takvi, već je u pitanju različnost koja dolazi od suštinski asimetričnog ustrojenja datog sistema koji Isto/Jedno razdvaja od onoga što ono nije – ne, dakle, od onoga što mu je opozitno – suprotno, već od onoga što je, kao takvo, radikalno Drugo od njega. U tom kontekstu razlike kao pozitivističke razlike nema – u pitanju je uvek razlika kao mesto čitanja/učitavanja/

¹⁵ Na francuskom jeziku termin *sexuelle* označava kako polno-rodnu osnovu/identitet/poziciju/konstrukt, tako i oformljenost i usmerenost seksualnosti koju data jedinka poseduje i putem koje komunicira, te je stoga relativno teško uhvatiti složenost značenja koje odašilje pojam *sexuelle* koji koriste francuske teoretičarke poststrukturalizma u prevodu na srpski jezik.

¹⁶ Hélène Cixous and Jacques Derrida, „Iščitavanja spolne razlike u književnom tekstu – dva monologa“, op. cit. 173–177.

¹⁷ Jedno i ne-Jedno kao muško i žensko unutar falogocentričnog sistema. Ovakva orijentacija odnosi se na odnos muškog i ženskog subjekatskog identiteta u odnosu na osu Falogocentričnog, odnosno u odnosu na njegov ultimativni označitelj – Falus, u odnosu na koga je identitet i koncept muškog konstruisan kao jedini pozitivni, postojeći, vidljivi entitet, za razliku od ženskog, koje je prema njemu (i uvek isključivo prema njemu – a zapravo prema Falusu) konstruisano kao entitet sa manjkom, kao negacija imanjanja, kao –A na prema muškom A. Za detaljniju razradu ove teze pogledati: Luce Irigaray, *Speculum of the Other Woman*, New York, Cornell University Press, 1985. i Luce Irigaray, *This Sex Which is Not One*, New York, Cornell University Press, 1985.

¹⁸ Julia Kristeva, „Women’s Time“, *Signs, Journal of Women in Culture and Society*, Chicago, Autumn 1981, Vol. 7, No. 1, 23.

iščitavanja/gledanja/upisivanja/ispisivanja, a ne razlika kao otvorenost relacije ravnopravnih ili neravnopravnih Dvoje.¹⁹ U ovom smislu feminizam razlike jeste pre svega apel ka oživljavanju partikularnosti u odnosu na falogocentrično Jedno,²⁰ ali partikularnosti kao odnosnosti razlika, a ne kao razbijenosti Jednog na partikularna Jedna, odnosno na partikularne aspekte Jednog.

U datoj relacionoj strukturi žena je uvek simptom *razlike* kao takve. Žena je u datim i pod datim uslovima ono Drugo, ono što je istovremeno izgovoreno i unapred planirano u jeziku samom kao njegova prisutna Drugost koja podupire njegovu strukturu, ali žena je i uvek odsutna Drugost jezika; ona je tu, kao nekakav parasubjektivitet koji u isto vreme govori, ali jezikom koji nije njen, u kome/iz koga je ona neprevedivo odsutna, neizrečena, nesimbolizovana do krajnosti. Žena je, kao Drugo, enigma i noseća pozadina jezika/sistema. Ona je nepoznanica kako muškom govornom subjektu, tako i samoj sebi.²¹ Pa ipak, ona je tu – kao zamenica u jeziku, kao parasubjekt rečenice, kao objekt falogocentričnih relacija: „paradoks bivanja koje je u isto vreme i zarobljeno u diskursu i odsutno iz njega, o kome je neprestano govoreno ali koje je samo za sebe nečujno i neizrecivo, koje je reprezentovano kao spektakl no i dalje nepredstavljeno i nepredstavljivo, nevidljivo, ali ipak konstituisano kao objekt i garant vidljivog; bivanje čije su postojanje i specifičnost istovremeno potvrđivani i odricani, negirani i kontrolisani.“²² Ovo je centralni paradoks ženskog subjektiviteta unutar falogocentrične strukture jezika od koga svoje teoretizacije počinju francuski poststrukturalistički teorijsko-psihoanalitički feminizmi, šireći dalje svoje teze ka pitanjima specifičnosti i uloge ženskog (id)entiteta, pozicije i pisma i tragajući za mogućnostima prevazilaženja/transgresije fiksiranih pozicija u jeziku putem rada sa jezikom samim.

Promišljajući o važnosti koncepta ženskosti kao mesta razlike u feminističkoj teoriji, teoretičarka francuskog poststrukturalističkog feminizma Ebigejl Brey (Abigail Bray) navodi sumu osnovnih teza i postulata poststrukturalističkih feminizama razlike:

1. Zapadni sistem reprezentacije je vođen falogocentričnom libidinalnom ekonomijom.
2. Ovom sistemu je inherentna kartezijanska hijerarhijska dihotomija um-muškarac/telo-žena.
3. Unutar ovakve reprezentacijske ekonomije (seksualna) razlika je reprezentovana kao (seksualna) opozicija.
4. Falocentrizam isključuje i kolonizuje (žensku seksualnu) razliku kao Drugu.
5. Iz ovoga sledi da ženska seksualna razlika nema istinsku autonomiju, već da je pre pretopljena u maskulinu *ekonomiju Istog/Jednog*.
6. Feminino kao korporealno, ili, telo kao takvo nudi libidinalnu ekonomiju koja prevazilazi logiku ove (hegelijanske) opozicije.
7. Od vitalne važnosti je to da *feminina reprezentacijska ekonomija* bude artikulisana tako da se represija telesnosti otkloni.²³

Sagledavajući ženu kao mesto *razlike* (dakle, procepa!) teško je razlučiti i/ili locirati njenu prisutnost/odsutnost u jeziku samom. Lis Irigaraj se, na primer, u tom kontekstu odlučuje za istraživanje mogućnosti pozitivističkog redefinisavanja mesta žene u jeziku/sistemu, tematizujući

¹⁹ Lisa Walsh, "Introduction: The Swell of the Third Wave", u: *Contemporary French Feminism*, Oxford, Oxford University Press, 2004, 3.

²⁰ Colette Soler, *What Lacan Said About Women – A Psychoanalytic Study*, New York, Other Press, 2006; Luce Irigaray, Stephen Pluhacek and Heidi Bostic (an interview), "Thinking Life as Relation: an interview with Luce Irigaray", *Man and World*, Dordrecht, 1996, 29, 343.

²¹ Simone De Beauvoir, *The Second Sex*, op. cit; Jacques Lacan, *The Psychoses – The Seminar of Jacques Lacan, Book III, 1955–1956*, London, Routledge, 1993; Julia Kristeva and Scott L. Malcomson, "Foreign Body", *Translation*, 1993, 59, 172–183 i drugi.

²² Teresa De Lauretis, "Eccentric Subjects: Feminist Theory and Historical Consciousness", *Feminist Studies*, College Park, 1990, Vol. 6, No. 1, 115.

²³ Abigail Bray, *Hélène Cixous – Writing and Sexual Difference*, New York, Palgrave Macmillan, 2004, 22.

poziciju žene u jeziku kao *pokaz njenog postojanja*, odnosno kao mogućnosti njene re-kreacije i potvrde unutar falogocentričnog ne kao negacije, Drugosti ili suprotnosti, već kao zasebne, specifične *drugáčijosti* – ravnopravne, a ipak sasvim posebne u domašajima i orijentacijama sa navedene pozicije: „Ono što zapravo želim jeste ne da stvorim teoriju o ženi, već da osiguram mesto za žensko unutar seksualne razlike.“²⁴ Ovo mesto u tom smislu ne bi se, međutim, odnosilo na otvaranje dodatnog prostora za širenje već postojeće ili otvaranje neke druge epistemologije o ženi, već bi pre svega ciljalo na interventni potencijal mesta razlike kao takvog. U prilog tome, Irigaraj vidi ženu kao sposobniju za izazov komuniciranja Dvoje (dakle, ne Jednog i Drugog, nego ravnopravnih različitosti oličenih u muškoj i ženskoj poziciji kojoj se u ovom teorijskom kontekstu stremi) budući da je žena i sama (ovu putanju započela kao) *razlika* – Drugost i strankinja u dominantnom jezičkom i tekstualnom sistemu.²⁵

Iako potvrđuje poziciju žene kao poziciju strankinje u sistemu jezičkog/mislivog/falogocentričnog oslanjajući se tim putem na psihoanalitički postulat bazičnog elementa stranog u subjektu samom (element Drugog – i tim više u ženskom subjektu budući da je ono Drugo za muški subjekt, no koje i dalje nije oslobođeno pečata, dinamike, zahteva i želje Drugog koji sebe inkorporira (i) u (njen) subjekt definišući želju i konstruisanost subjekta samog!), Julija Kristeva ženskost vidi kao neparabilnu negativnost – onostranost i naličje drugovrnosti: „Ukoliko žena ima ikakvu ulogu (...), to je jedino ona koja podrazumeva negativnu funkciju: odbijanje svega konačnog, definitivnog, strukturiranog, nabijenog značenjima u postojećem stanju društva“²⁶ no k tome dodaje, precizirajući u isto vreme usmerenost i potencijalnost ovakve negativnosti: „Ovakva pozicija smešta ženu na stranu eksplozije društvenih kodova: u revolucionarne momente.“²⁷ Neobično je, ali ne i alogično (s obzirom na paradoksalnu poziciju žene i ženskosti unutar sistema jezika/falogocentričnog) da Kristeva drugde iznosi i sasvim kontradiktorne tvrdnje, koje odriču (ženi) mogućnost transgresije Zakona, ili pak možda samo potvrđuju nužnost pristajanja na Zakon radi subverzije Zakona samog:

„Nemogućnost bivanja bez ponavljane legitimacije (bez knjiga, muškarca, porodice). Nemogućnost – depresivna mogućnost – ‘transgresije’.

Ili represija u kojoj dajem drugom ono što želim od drugih.

Ili ovo vrištanje procepa, otvorena rana u mom srcu, koja mi dozvoljava da postojim jedino u čistilištu –

– čeznem za Zakonom.“²⁸

Jedna od bazičnih razlika u teoretizovanju *razlike* kod Lis Irigaraj i Julije Kristeve jeste u tome da se kod Irigaraj koncept razlike odnosi pre svega na polno-rodno-seksualnu razliku i različitost muškarca i žene, dok je za Juliju Kristevu bazična razlika, sa koje su i sve druge razlike spoznatljive upravo u subjektu samom – koji putem Drugog u sebi izvodi (i mora razumeti!) datu razliku samim svojim postojanjem.²⁹ Osim teoretizacija Lis Irigaraj i Julije Kristeve, za francuski feminističko-teorijsko-psihoanalitički krug važan je i rad Elen Siksu na teoretizaciji i tematizaciji jezika

²⁴ Luce Irigaray, *This Sex Which is Not One*, op. cit. 159.

²⁵ Luce Irigaray, “Why Cultivate Difference”, *Dialogues: A Special Issue of the Journal Paragraph*, Edinburgh, 2002, Vol. 25, 79–90.

²⁶ Julia Kristeva, “Oscillation du ‘pouvoir’ ou ‘refus’”, an interview by Xavier Gauthier, *Tel Quel*, 1974, No. 54, citirano u: Kaja Silverman, *The Acoustic Mirror – The Female Voice in Psychoanalysis and Cinema*, Bloomington, Indiana University Press, 1988, 115.

²⁷ Ibid.

²⁸ Julia Kristeva, “Stabat Mater”, *Poetics Today, The Female Body in Western Culture: Semiotic Perspectives*, Durham, 1985, Vol. 6, No. 1/2, 144–145.

²⁹ Elizabeth Grosz, *Sexual Subversions – Three French Feminists*, op. cit. 104.

kao polja novih mogućnosti upisa ženskog tela i ženske specifičnosti u tekst kao osnovnu jedinicu življene, mišljene i inteligibilne realnosti kojom subjekt (a time i parasubjekt žene) postaje/opstaje. Siksu ženu vidi kao redaktorku starih načina pisanja, kao element koji će u jezik uneti specifičnu mogućnost mekih i drugih/drugačijih načina pisanja koja će, pak, u tekst i falogocentrično upisati i ženu samu – kako njeno retekstualizovano, tako i njeno karnalno telo: „Cenzuriši telo i cenzurisaćeš dah i govor u isto vreme. Piši sebe! Tvoje telo mora da se čuje.“³⁰ Prema Siksu, žena nikada i ne govori bez/van upisa sopstvenog tela u jezik;³¹ stoga je pronalaženje/razrada/ohrabriavanje ženskog pisma/pisanja jedna od osnovnih strategija ženskog delovanja/intervencije.

Još jedna od strategija francuskih teorijsko-psihoanalitičkih poststrukturalističkih feminizama svakako jeste prevazilaženje i rastakanje opozitno konstruisanih binarnosti čija se logika najčešće svodi na Jedno:Drugo (od Jednog). Samim tim je i u području feminizama njihova osnovna ideja prevazilaženje binarnih opozita egalitarnog feminizma naspram feminizama razlike.³² Iako se *razlika* kao pojam i *mesto* kontinuirano tematizuje, mapira i teoretizuje, francusko-feminističke strategije (što posebno eksplicira i razrađuje Julija Kristeva) kreću se ka rasipanju (disoluciji) granica opozitnosti u korist oslobađanja individualnosti subjekta – time postajući teorija ne samo ženske pozicije i pozicije ženskosti u sistemu jezičkog/inteligibilnog, već i teorija subjektiviteta u celini. Julija Kristeva različitost feminističkih pozicija vidi kroz tri kategorije:

- egalitarni feminizmi (feminizmi koji teže uspostavljanju *jednakosti* pozicije muškarca i žene),

- ginocentrički feminizmi (oni koje tematizuju poziciju ženskog kao poziciju *razlike*) i

- individualistički feminizmi, koji bi, prema Kristevoj, trebalo da predstavljaju cilj i razlog razvoja feminističkih teorija, a to je oslobađanje i omogućavanje individualnih teorija i glasova različitih subjektiviteta oslobođenih od svake aluzije na esencijalizam. Kolektivni identiteti su tako, za Kristevu, stvar prošlosti i iluzije, a dijalozi pisanja i govora različitih i hrabrih individualnosti predstavljaju stvarnu mogućnost promene sistema u kome trenutno opstojimo kao subjekti zarobljeni u konstruktima kolektivnih identiteta.³³ I pored dve poznate strategije feminističkog delovanja –

1. infiltrirati se u dominantni poredak i subvertirati ga logikom njegovog sopstvenog jezika i
2. pokušati sa razbijanjem datog poretka sa pozicije *izvan* njega, *drugačijim* sredstvima –

Kristeva traga za mogućnošću *trećeg* pristupa koji bi pre svega angažovao *dijalog* kao osnovu rada na transformaciji zajedničkog sistema opstojanja svih – različitih – sklopova subjektiviteta.³⁴

Prema Elen Siksu, opozicije (naročito fundamentalna opozicija muško:žensko) su ono što predstavlja teret i zaustavlja disanje tela datog subjekta. „Kao što često i kažem“, piše Elen Siksu, „moj rad zapravo teži ka tome da nas razreši reči kao što su ‘feminino’ i ‘maskulino’, ‘ženskost’

³⁰ Hélène Cixous, “The Laugh of the Medusa”, *Signs*, Chicago, Summer 1976, Vol. 1, No. 4, 880.

³¹ „Ona ne ‘govori’, ona baca svoje drhteće telo unapred; ona se (pre)pušta, ona leti; sve što je njeno prelazi u njen glas, i putem svog tela ona suštinski podržava ‘logiku’ njenog govora. Njeno meso govori istinu. Ona se prostire naga. Zapravo, ona fizički materijalizuje ono o čemu razmišlja; ona to označava sopstvenim telom.“ Ibid. 881.

³² Dani Cavallaro, *French Feminist Theory – An Introduction*, London, Continuum, 2003, 13. Videti takođe i Luce Irigaray, *This Sex Which is Not One*, op. cit. 162.

³³ Julia Kristeva, “Women’s Time”, *Signs, Journal of Women in Culture and Society*, 1981, Vol. 7, No. 1, op. cit., a za dodatno tumačenje videti i: Nancy Fraser, “The Uses and Abuses of French Discourse Theories for Feminist Politics”, *Revaluing French Feminism – Critical Essays on Difference, Agency, and Culture*, Bloomington, Indiana University Press, 1992, 177–194.

³⁴ Elizabeth Grosz, *Sexual Subversions – Three French Feminists*, op. cit. U kontekstu dijaloga Kristevinih teorija sa postulatima postfeminizama videti i: Ann Brooks, *Postfeminisms – Feminism, Cultural Theory and Cultural Forms*, London, Routledge, 1997, 128.

i 'muškost', čak i 'muškarac' i 'žena', koje označavaju ono što ne može biti klasifikovano unutar označitelja osim po cenu sile i nasilja i koje i pored toga streme preko datih kategorija.³⁵

U pokušajima osvetljavanja mogućih puteva pristupa diskursu u postupku subvertiranja falogocentrične strukture jezika od strane ženskih subjektiviteta Lis Irigaraj, pak, predlaže razigraniju tehniku kreiranja alternativnih putanja delovanja, često i van pravila datog sistema u kome se želi proizvesti efekat intervencije: „(...) dovoditi do disrupcije starih igara u nameri izvođenja sasvim novih, 'rastresati' teorijske aparature kako bi se došlo do novih sredstava rada sa njima, novih invencija i novih znanja³⁶ – upravo to su neke od mogućih strategija rada ženskog u projektu izvođenja izmene, inovacije, intervencije ili transgresije u poljima jezika i/ili teorije.

.....

„Jednom rukom patiti, živeti, pokazivati prstom na bol, na manjak. Ali tu je i druga ruka: ona koja piše.“³⁷

.....

„Pusti se! Pusti sve! Izgubi sve! Prepusti se vazduhu. Prepusti se otvorenom moru. Prepusti se slovima. Slušaj: ne čuješ ništa. Ništa nije izgubljeno. Sve tek treba da se dokuči.“³⁸

Literatura:

- Braidotti, Rosi, “The Politics of Ontological Difference”, u: *Between Feminism and Psychoanalysis*, London, Routledge, 2002, 89–105.
- Bray, Abigail, *Hélène Cixous – Writing and Sexual Difference*, New York, Palgrave Macmillan, 2004.
- Brooks, Ann, *Postfeminisms – Feminism, Cultural Theory and Cultural Forms*, London, Routledge, 1997.
- Cavallaro, Dani, *French Feminist Theory – An Introduction*, London, Continuum, 2003.
- Cixous, Hélène, “The Laugh of the Medusa”, *Signs*, Chicago, Summer 1976, Vol. 1, No. 4, 875–893.
- Cixous, Hélène, “Coming to Writing”, u: “*Coming to Writing*” and *Other Essays*, London, Harvard University Press, 1991, 1–58.
- Cixous, Hélène and Jacques Derrida, „Iščitavanja spolne razlike u književnom tekstu – dva monologa“, *Treći program hrvatskog radija*, Zagreb, 1992, 36, 171–177.
- De Beauvoir, Simone, *The Second Sex*, London, Jonathan Cape, 1956.
- De Lauretis, Teresa, “Eccentric Subjects: Feminist Theory and Historical Consciousness”, *Feminist Studies*, 1990, Vol. 16, No. 1, 115–150.
- Fraser, Nancy, “The Uses and Abuses of French Discourse Theories for Feminist Politics”, *Revaluing French Feminism – Critical Essays on Difference, Agency, and Culture*, Bloomington, Indiana University Press, 1992, 177–194.
- Irigaray, Luce, *Speculum of the Other Woman*, New York, Cornell University Press, 1985.
- Irigaray, Luce, *This Sex Which is Not One*, New York, Cornell University Press, 1985.
- Irigaray, Luce, “Women’s Exile”, *Ideology and Consciousness*, 1977, 1, 64, cit. u: Grosz, Elisabeth, *Sexual Subversions – Three French Feminists*, St. Leonards, Allen & Unwin, 1989.

³⁵ Verena Andermatt Conley, “Voice I...”, (Interview with Hélène Cixous), *Boundary 2*, 1984, 12, 51.

³⁶ Elisabeth Grosz, *Sexual Subversions – Three French Feminists*, op. cit. 139.

³⁷ Hélène Cixous, “Coming to Writing”, u: “*Coming to Writing*” and *Other Essays*, London, Harvard University Press, 1991, 8.

³⁸ Ibid. 40.

- Irigaray, Luce, Stephen Pluhacek and Heidi Bostic (an interview), “Thinking Life as Relation: an interview with Luce Irigaray”, *Man and World*, Dordrecht, 1996, 29, 343–360.
- Irigaray, Luce, “Why Cultivate Difference”, *Dialogues: A Special Issue of the Journal Paragraph*, Edinburgh, 2002, Vol. 25, 79–90.
- Kristeva, Julia, “Women’s Time”, *Signs, Journal of Women in Culture and Society*, Chicago, Autumn, 1981, Vol. 7, No. 1, 13–35.
- Kristeva, Julia, “Stabat Mater”, *Poetics Today, The Female Body in Western Culture: Semiotic Perspectives*, Durham, 1985, Vol. 6, No. 1/2, 133–152.
- Kristeva, Julia and Scott L. Malcomson, “Foreign Body”, *Translation*, 1993, No. 59, 172–183.
- Lacan, Jacques, *The Seminar of Jacques Lacan – The Ego in Freud’s Theory and the Technique of Psychoanalysis, Book II, 1954–1955*, New York, W. W. Norton & Company, 1991.
- Lacan, Jacques, *The Psychoses – The Seminar of Jacques Lacan, Book III, 1955–1956*, London, Routledge, 1993.
- Lacan, Jacques, *On Feminine Sexuality – The Limits of Love and Knowledge, The Seminar of Jacques Lacan, Book XX, Encore 1972–1973*, New York, W. W. Norton & Company, 1999.
- Rose, Jacqueline, “Introduction – Feminism and the Psyche”, u: *Sexuality in the Field of Vision*, London, Verso, 2005, 1–24.
- Silverman, Kaja, *The Acoustic Mirror – The Female Voice in Psychoanalysis and Cinema*, Bloomington, Indiana University Press, 1988.
- Soler, Colette, *What Lacan Said About Women – A Psychoanalytic Study*, New York, Other Press, 2006.
- Walsh, Lisa, “Introduction: The Swell of the Third Wave”, u: *Contemporary French Feminism*, Oxford, Oxford University Press, 2004, 1–11.

Difference as a Place *From Where*: Theoretically Performing Body and Gender From the Perspective of Difference Feminisms

Summary: Subordinating the body to the concept of gender in the process of recognizing of one’s own picture in the place of the subject is the main condition of the subjectivity itself. As the gender concept is already presupposed in the structure of language in which the subject recognizes itself, a carnal body is veiled by the textual body which actively performs the gender making it “real” in the linguistic and cultural space. By following the theoretical lines of difference feminisms, this paper particularly focuses on the phenomenon of genderness – especially female genderness as *the* place of difference, researching the potentials of theoretically performing the female body and gender in the context of mapping the potential space for innovation, intervention and transgression of the dominant system.

Key words: text, body (carnal, linguistic), difference, performing (of) innovation, intervention, transgression;